

**ПИСЕМНІ ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ БАТУРИНА
КІНЦЯ XVII — ПОЧАТКУ XVIII ст. У ЗІБРАННІ ДОКУМЕНТІВ
НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

У Національному музеї історії України (НМІУ) зберігаються два рукописні документи, що мають безпосереднє відношення до історії Батурина. Ще один документ із зібрання НМІУ походить з канцелярії І. Самойловича (1672–1687) та пов'язаний з Батурином місцем свого створення.

Кожен з універсалів має три музейні маркування, зокрема, шифри музею м. Уфа, в якому експонати НМІУ перебували під час евакуації у 1941–1946 рр. Два інші позначення (п'яти- і чотиризначні цифри) — імовірно шифри Всеукраїнського історичного музею імені Т. Шевченка. В свою чергу, до цих музеїв вищезгадані документи могли потрапити з якогось архівного зібрання. Адже подібні переміщення неодноразово мали місце у 1920–1930-х роках. Зокрема, у 1936 р. до Центрального історичного музею (утвореного 1934 р. з реорганізованого Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка) надійшли експонати музею при київському Університеті св. Володимира (можливо, також і з Київського центрального архіву давніх актів, який діяв при цьому вищому навчальному закладі) та Київської археографічної комісії; в 1950-х роках — із зібрання Києво-Печерського заповідника та з бібліотеки Почаївської лаври.

Джерелом, з якого ці документи потрапити до зібрання НМІУ, могла стати і бібліотека Київського художньо-промислового і наукового музею (КХПНМ), в якій з 1905 р. існував підрозділ стародруків і рукописних книг. У 1912–1915 рр. філолог С. Щеглова склала каталог цього зібрання, опублікований в «Известиях отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук». На той час зібрання КХПНМ нараховувало 196 рукописів, подарованих приватними особами чи придбаних науковцями музею М. Біляшівським та Д. Щербаківським під час експедицій. Серед цих рукописів були і документи з автографами гетьманів І. Мазепи, І. Скоропадського та Д. Апостола. На жаль, у публікації С. Щеглової усі документи зазначено узагальнено, без уточнення скільки документів походили з канцелярії того чи іншого гетьмана, якими роками вони були датовані і кому адресувалися.

Усі документи (крім копії XVIII ст. універсалу Ю. Хмельницького 1661 р.) є оригіналами, завіреними печатками і особистими підписами гетьманів чи урядовців батуринської ратуші. Вони написані на складених

навпіл великих аркушах паперу з водяними знаками (в розгорненому вигляді в середньому — 20 x 30 см) чи половинах великих аркушів. Тексти виконані з одної чи з обох сторін паперу українським скорописом вертикально, різними почерками, чорнилом (яке з часом набуло темно-брунатного кольору). Між складеними аркушами подекуди збереглися залишки печатки — уламки сургучної маси червоного кольору.

Документи (крім «Випису з актової книги батуриноської ратуші») не мають оригінального заголовку. Тому їх назви, вживані у публікації, умовні.

У вступному протоколі кожного з документів зазначені титули монархів та гетьмана, що на той час перебували при владі. За гетьманування Ю. Хмельницького це був польський король, за І. Самойловича — царі Петро та Іоанн: «Юрий Хмелницкий гетман з Войском Его Королевской Милости Запорожским» (1661); «Иоан Самойлович гетман з войском Их Царского Пресветлого Величества Запорожским» (1682). У вступних протоколах також зазначені посади і прізвища осіб, які повинні ознайомитись зі змістом кожного з документів і на ім'я яких надсилались їх оригінальні списки. Це — полковники, сотники та городові отамани, в компетенції котрих перебували населенні пункти і об'єкти нерухомості, яких стосувались ці постанови.

У розпорядженні детально викладено зміст справи, яку розглянув гетьман чи урядовці, та їх резолюція. Усі документи пов'язані з володінням нерухомістю: наданням маєтків, підтвердженням прав на них, розмежуванням земель.

У кінцевому протоколі зазначено місце та дата створення документа (вказані кириличними цифрами «від Різдва Христова»), а також підпис гетьманів: «Юрий Хмельницкий рукою власною», «Звышменованный гетман рукою власною» тощо. Рельєфний відбиток печатки (із зображенням козака з мушкетом) розташований унизу праворуч і виконаний у техніці конгреву за допомогою металевого рельєфного штампа.

1. Випис з книг меских ратуша батуриноского. Року 1690-го, місяця янвря, 28 дня

Напис на звороті: «Запис на млын Рымаровский на Ясмани».

Вступний протокол є традиційним для цього різновиду документів: «Перед нами: Гордієм Хрисановичем¹ — отаманом городовим², Лук'яном Філоновичем — війтом та Самійлом Григоровичем — бурмістром, стали особисто Іоанн Шадура, Кіндрат Соловей з дружиною Хвескою³, Марія — Головченкова дружина, Одарка⁴ Климиха та Софонія, її сестра».

Вклад справи: присутні в ратуші особи добровільно зробили запис до актових книг про продаж генеральному судді Саві Прокоповичу⁵ за тисячу

сорок злотих млина «...з двома заставками та трьома робочими колами», який лишився після небіжчиків — Химки⁶ і її чоловіка Реска Римаря⁷ і був розташований при греблі під Вороніжем⁸ на ріці Ясмані⁹.

Ухвала: новий власник може розпоряджатись придбаним майном на свій розсуд: одержувати «...млиновий прихід» (прибуток від помелу борошна), продати, подарувати, віддати в оренду. Продавці втрачають усі права на Римарівський млин. Про це зроблено запис до міських книг Батурина і окремі Виписи, засвідчені міською печаткою, видані учасникам угоди.

Підпис писаря з поміткою «коригував з книг метких».

Рельєфний відбиток печатки міста Батурина

2. Універсал гетьмана Юрія Хмельницького Медведівському монастирю про право володіння пасікою. Чигирин. Квітень 1661 р., копія 1767 р.

[У ньому згадується колишній батуринський ігумен].

Адресований: «...кожному, кому про це тепер і зажди знати належить».

Виклад справи: до гетьмана звернувся колишній батуринський ігумен¹⁰, на той час вже ігумен Медведівської обителі¹¹ «...з братією своєю» з проханням затвердити лист київського подкоморія і овруцького старости Юрія Немирича¹² на право монастиря володіти пасікою «...у маєтності Кобеляцькій¹³, на усті ріки Кобелячка, що впадає у Ворсклу» «...з усіма поживностями, луками, озерами й усім, що належить до пасічних приходів».

Ухвала: повернути Медведівському монастирю ці володіння, а власникам пасік або перенести їх у інші місця, або сплачувати на монастир «десятину»; забороняється рубати монастирські ліси, пустошити пасіки і луки.

Додаткові написи: «1767 года, января 23 по определению Духовной митрополии Киевской консистории, а по прошении игумена Медведовского иеромонаха Висариона сия копия с подлинное свидетельствована. Духовной митрополии Киевской консистории судебной писарь, наместник нежинский Яков Белявский; канцелярист Богдан Колтовский».

3. Універсал І. Самойловича Лазарю Матвійовичу про право володіння млином. Батурин. 25 вересня 1682 р.

Напис на звороті: «Универсал реементарский на млын Крестицын и на слободку також».

Адресований: «...всей старшине и черни Войска Их Царского Пресветлого Величества Запорожского», полковнику Ніжинському¹⁴, сотнику Глухівському¹⁵, отаману городовому» і «...усім, кому про те знати належить».

Виклад справи: до гетьмана звернувся Лазар Матвійович — обиватель Воронізький¹⁶, з проханням затвердити «купчий лист» з уряду Глухівського

на млин на ріці Ясмань¹⁷, придбаний у мешканок Глухова — Кизимівни-Мончинської та Крутихи. Лазар Матвійович також просив дозвіл «зсунути» стару греблю і спорудити новий млин, бо місце, де стоїть куплений ним млин, не придатне «до млива». Він запевнив, що після перенесення греблі «...не буде млинам верхнім і нижнім жодної перешкоди».

Ухвала: дозволити Лазарю Матвійовичу спорудити нижче купленої ним греблі нову греблю, на ній побудувати млин і поселити там робітників для його обслуговування. Гетьман наказує власникам млинів, розташованих вище і нижче по ріці, йому не перешкоджати.

¹ Прізвище козацького батуринського отамана похідне від грецького імені Хрисанф; можливо, він походив з українізованих грецьких купців, які зробили кар'єру в Україні, допомагаючи урядам Б. Хмельницького та його наступників як грошима, так і виконуючи дипломатичні та розвідувальні завдання.

² Городові отамани у полкових містах або гетьманській резиденції з другої половини XVII ст. очолювали міські ратуші, які підлягали компетенції козацької влади в краї. У реєстрах козацької старшини відомості про городского отамана йшли зразу ж після згадки про сотника полкової або першої міської сотні (див.: *Горобець В.* Полково-сотенний устрій Гетьманату // *Історія українського козацтва: нариси.* — К., 2006. — Т. 1. — 800 с.). Решту ж міських ратуш очолювали війти та бургомістри.

³ Українізована форма імені Феодосія (Теодозія).

⁴ Українізована форма імені Дарія.

⁵ Сава Прокопович (?–1701) — воронізький сотник, родоначальник шляхетського роду Савичів, відомого на Чернігівщині. Посланець гетьмана Д. Многогрішного до Москви (1669), писар Переяславського полку (1671 р.), генеральний писар (1672–1687), генеральний суддя (1687–1701).

⁶ Українізована форма імені Єфимія (Юхимія).

⁷ Римар — ремісник, що виготовляв кінську зброю.

⁸ Місто Вороніж (нині селище в Шосткинському р-ні Сумської обл.) — у 1658–1781 рр. центр однойменної сотні Ніжинського полку. Виникло на початку XVII ст. на місці давньоруського городища. Через Вороніж пролягали торговельні шляхи з Путивля та Глухова на Новгород-Сіверський і Стародуб. Історію Воронізької сотні, розташованої між ріками Десною, Шосткою й Єсманню, дослідив відомий історик *О. Лазаревський* у праці «Описание старой Малороссии. Нежинский полк» (К., 1893).

⁹ Нині р. Єсмань, одна з найбільших на Глухівщині.

¹⁰ Мається на увазі Крупицький Батуринський Миколаївський монастир, заснований на березі р. Сейм (нині біля с. Осіч Бахмацького р-ну), відновлений на початку XVII ст. З ним пов'язана діяльність відомого церковного діяча Дмитра Ростовського (Сави Туптала), який був тут ігуменом у 1682–1683 рр. (див.: Крупицько-Батуринський Миколаївський монастир // *Чернігівщина. Енциклопедичний довідник.* — К., 1990. — С. 375).

¹¹ Медведівський Миколаївський монастир, за свідченням краєзнавця XIX ст. Л. Похилевича, розташовувався біля с. Медведівка (нині Чигиринського р-ну Черкаської обл.) на березі р. Тясмину, між селами Труші та Івківці, на острові серед лісу та боліт. Його заснування Л. Похилевич датував рубежем XVI–XVII ст., посилаючись на універсали Ю. Хмельницького та П. Тетері від 1661 р. та 1663 р., надані цьому монастирю. Зруйнований під час Руїни, відновлений у 1730-х роках. Першими ігуменами обителі (згідно зі згадками у монастирському пом'янику) були Іринарх, Мисаїл, Йосиф, Єфрем, Гавриїл. Очевидно, усі вони жили у XVII ст., бо наступний ігумен, згаданий у пом'янику — Никифор, керував монастирем після його відновлення, адже помер у 1747 р. (див.: *Похилевич Л.* Сказання о населеннях местностях Киевской губернии. — Біла Церква, 2007. — С. 536). Після закриття у 1922 р. монастиря його архіви (зокрема, універсали гетьманів Ю. Хмельницького 1661 р. та П. Тетері 1663 р.) вважались втраченими (див.: *Кукса Н.* Медведівський Миколаївський чоловічий монастир // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — К. 2000. — Вип. 9. — С. 127–132). Як з'ясувалось, окрім копії універсалу, який розглядається у цій статті, у НМІУ зберігається оригінал універсалу Ю. Хмельницького 1661 р. Медведівському монастирю про затвердження прав на володіння маєтностями на р. Медведівка.

¹² Немирич Юрій Степанович (1612–1659) — представник одного з найбагатших у Речі Посполитій старовинних магнатських родів, київський підкоморій (1641 р.). Під час Хмельниччини спочатку воював у шляхетському таборі, у 1657 р. перейшов до Б. Хмельницького і отримав посаду козацького полковника. Загинув у 1659 р. Столицею лівобережних володінь Ю. Немирича було м. Кобеляки на Полтавщині (див.: *Яковенко Н.* Юрій Немирич // Історія України в особах IX–XVIII ст. — К., 1993; *Н. М.* Левобережная Украина в XV–XVII ст. Очерк колонизации // Киевская старина. — 1896. — № 5. — С. 267, *Вирський Д.* «Українне місто»: Кременчук від заснування до 1764 р. — К., 2004. — С. 42–56).

¹³ Нині райцентр Кобеляки Полтавської обл., розташований на правому березі р. Ворскла при впадінні р. Кобелячки. У першій половині XVII ст. належало шляхтичу Ю. Немиричу, з 1648 р. — сотенне містечко Полтавського козацького полку.

¹⁴ Жураківський Яків Михайлович — глухівський сотник (1669–1677), ніжинський полковник (1678–1685).

¹⁵ Ялоцький Василь Федорович — глухівський сотник (1678–1696).

¹⁶ Див. прим. 8.

¹⁷ Див. прим. 9.